

До 70-річчя завершення Другої світової війни

Ціна перемоги і миру

Олександр ЛИСЕНКО,
завідувач відділу історії України
періоду Другої світової війни
Інституту історії України НАНУ,
доктор історичних наук, професор

Валерій ГРИЦЮК,
начальник Гуманітарного інституту
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

40

Зазвичай люди набагато довше пам'ятають трагічні, а не успішні сторінки минулого. Навіть тоді, коли їм не довелося бути безпосередніми учасниками таких подій. Можливо, так діє прихований генетичний код самозбереження, що постійно нагадує про смертельні небезпеки і загрози, повторення яких може виявитися фатальним не тільки для окремої нації, а й для всієї людської цивілізації.

Час, що минув від завершення найбільшого збройного протистояння в історії людства, з одного боку, навчив брати й засвоювати уроки таких вселенських катастроф, а з другого – продемонстрував хитку рівновагу, коли світ час від часу знову наближається до бар'єра, за яким – прірва...

Усі ці 70 непростих років науковці робили свою справу: виявляли, нагромаджували, систематизували, аналізували джерела з історії війни, видавали й інтерпретували їх. Історична пам'ять – ще донедавна така різна у громадян навіть тих держав, які тоді були союзниками, – нині яскраво еволюціонує в універсальне річище, витуруване гуманітарною аксіологічною традицією. У цивілізованому світі ієрархію цінностей очолюють не гроші та влада, а імперативи самоцінності людського життя, громадянські права і свободи, засади демократії. Очевидно, з цієї причини історієписання війни впродовж останніх кількох десятиліть поступово перетворилося із суто академічного заняття на зону співпереживання й перегукування поколінь, таких собі «діалогів з минулим», захопливих інтелектуальних пошуків із неочікуваними відкриттями. Незвичні ракурси, з яких дослідники прагнуть розгледіти невлвовимі до того деталі минулого, дають змогу не лише доволі точно реконструювати хроніку подій, а й сконструювати власну візію минулого, таку не схожу на офіційний наратив. Це принципово змінює масштаб і вагу історичного явища та задіяних у ньому акторів, коли

мікрокосм індивіда виявляється чи не вагомішим й інформативно насиченішим, ніж вселенські катаклізми, а доля окремого учасника подій – цікавішою, ніж траєкторія поступу цілих держав.

Проте, зважаючи на «круглу» дату, все ж доведеться вести мову не так про мікропроцеси, як про макроісторичний вимір для народу України, адже деякі наслідки війни залишаються відчутними й донині. Найважчими з них виявилися людські втрати. У широкому трактуванні – як демографічні наслідки – вони не подолані (принаймні в морально-психологічному плані) й донині.

Держава так і не виконала свого першого й основного обов'язку перед загиблими: ми й дотепер не знаємо поіменно всіх жертв війни. Завдяки реалізації проекту «Книга Пам'яті України» вдалося створити електронну базу даних, до якої увійшли персональні дані про 6 млн. 38 тис. наших співвітчизників, котрі загинули під час війни. Однак політичні обставини не дали змоги довести тоді справу до кінця.

Нині цю складну роботу продовжують співробітники «Національного музею історії України у Другій світовій війні», які завдяки активному пошуку наповнюють новими даними Документальний фонд з обліку людських військових втрат України (це – 9119 архівних справ, де міститься інформація про майже 3 мільйони загиблих червоноармійців) [1].

Організація обліку людських втрат у радянських Збройних силах під час війни була настільки незадовільною, що їх підрахунок вівся ще впродовж цілого десятиліття по її завершенні. У 1945 році на офіційному обліку перебувало тільки 55% полеглих військовослужбовців, а решта – проходило за графою «зниклі безвісти» [2].

Брак достовірних джерел змушує вчених вдаватися до екстраполяцій. За припущеннями фахівців, найменша припустима загальна кількість

військових безповоротних людських втрат України становить близько 1,7 млн. осіб, найбільша – приблизно 4,1 млн. (убитих, загиблих у полоні, від хвороб, самогубств, виконання вироків військових трибуналів, у ході бойових дій на боці ворога, зниклих безвісти, померлих від контузій, ран і хвороб по закінченні війни) [3, с. 561]. Майже такими ж (4,5 млн.) були втрати цивільного населення України, що виводить на сумарну оцінку безповоротних втрат у понад 8 млн. осіб.

Втрати учасників українського самостійницького і польського національно-визвольного рухів складно стратифікувати за категоріями «військових» та «цивільних». У складі збройних відділів ОУН, «Поліської Січі», Української повстанської армії, Армії Крайової, самооборонних відділів та інших військово-політичних формувань воювало багато кадрових військових і цивільних. Вони спиралися на широку підтримку польського та українського населення. Втягнуті у вир боротьби проти гітлерівського і сталінського режимів та в українсько-польський конфлікт, цивільні громадяни ставали жертвами збройної боротьби і каральних акцій, що межували з етнічними чистками. У літературі не існує усталених даних про кількість загиблих людей, але йдеться про десятки тисяч.

Набагато вищими виявилися демографічні втрати України. За даними «Книги Пам'яті України», лише від січня 1941 до січня 1945 року вони становили 13 млн. 584 тис. осіб [3, с. 561].

Принципово важливо враховувати чинники, що зумовлювали й спричинили такі катастрофічні масштаби людських втрат. Не зупиняючись на докладному їх аналізі, звернімося лише до деяких цифрових характеристик.

Не маючи змоги вивести в глиб країни всіх в'язнів (це були переваж-

но ні в чому не винні громадяни), радянська влада санкціонувала вбивство майже 10 тис. бранців у тюрмах західноукраїнського регіону [4].

Окупація території України німецькими військами та їхніми союзниками започаткувала найжахливішу сторінку в історії нашого народу. Згідно з нацистською політикою збезлюднення «життєвого простору» для арійців каральні органи масово знищували не тільки політичних супротивників (комуністів, радянських функціонерів, учасників радянського, українського і польського руху Опору та інших «ворогів Райху»), а й цивільне населення (як заручників, згідно з принципом колективної відповідальності, за порушення комендантської години, сприяння партизанам, несплату податків, утечу з примусових робіт тощо). Окрему сторінку геноциду становить Голокост – масове знищення євреїв, жертвами якого стали 1,8 млн. мешканців України [5], а також ромів.

Майже 2,2 млн. жителів України були вивезені на роботи до Німеччини. Частина з них померла від травм, голоду, знущань і хвороб на чужині, дехто не забажав повертатися на батьківщину. На окупованій гітлерівцями та їхніми союзниками території значна кількість цивільного люду стала жертвами голоду, хвороб, відсутності житла, належних санітарно-гігієнічних умов і медичного обслуговування.

Офіційна статистика про кількість зруйнованих населених пунктів республіки, що з радянської «перекочувала» в сучасну історіографію (714 тис і 28 тис. сіл) видається дуже завищеною (вченим належить підійти до цієї проблеми з усталеними, диференційованими критеріями, аби визначити групи населених пунктів за ступенем їхнього руйнування); до того ж практично всі ці збитки «списуються» на нацистських окупантів, хоча тактику «випаленої землі» сповідували обидві сторони. Та хоч би там як було, після війни в Україні виявилось виведенням з ладу 45,1% житлового довоєнного фонду (28 млн. 197 тис. 430 м²) [6].

Значних руйнувань і збитків зазнало 18 тис. лікувальних і санітарних установ, 1834 аптеки (75%) [7].

У період війни, а особливо окупації, різко зросла захворюваність на інфекційні недуги – тиф, кір, скарлатину, коклюш, дифтерію, туберкульоз, а смертність від них порівняно з довоєнним часом збільшилася на 51%, від малярії – у 5,9 разу [3, с. 553].

Систематичне недоїдання, збіднений раціон, відсутність якісного медичного нагляду спричинили негативні тенденції у розвитку багатьох дітей. Через два роки після вигнання гітлерівців діти дошкільного віку все ще відставали у фізичному розвитку від тих, хто народився у 1935–1940 роках. Нацисти залишили після себе вибу-

хонебезпечну з санітарно-епідеміологічного погляду територію. Попри всі зусилля радянських медичних служб, епідеміологічну напруженість не вдалося подолати і в середині 1945 року.

Одним із помітних чинників, що вплинули на демографічну ситуацію, стали міграційні процеси, в тому числі примусові. Лише у східні райони СРСР у другій половині 1941 року – першій половині 1942-го евакуйовано 3,5 млн. мешканців України. Частина з них так і не повернулася на рідну землю, осівши в різних кутках Союзу.

Разом із вивезенням цивільних громадян на роботи за межі України нацисти практикували примусове відведення людських контингентів під час відступу під ударами радянських військ. Відходили на захід і ті, хто в той чи інший спосіб співпрацював з найманцями чи не бажав повертатися у «радянський рай».

Істотні зміни в кількісному, гендерному, етноконфесійному та соціальному складі населення республіки спричинили організовані міждержавні міграції. За недовгими даними, до 1946 року територію України залишили близько 1,3 млн. осіб, у тому числі 810,4 тис. тих, хто виїхав до Польщі в рамках трансферу населення 1944–1946 років (із них 776,2 тис. поляків), 32,8 тис. чехів і словаків, 447,6 тис. німців. До УРСР прибуло 482 тис. 880 переселенців із Польщі (439 тис. 903 з них були українцями) [8].

Війна різко змінила статевий баланс населення: у 1946 році на 100 жінок у середньому припадало 54,2 чоловіків, а у групі від 18 до 29 років – 36,4. Величезний «профіцит» жінок став причиною вимушеного безпліддя й низького рівня народжуваності після війни. Якщо у 1940 році середній показник народжуваності на 1 тис. населення становив 27,3%, то у 1950-му – лише 22,8% [9].

Жахливим наслідком війни, який обтяжував демографічну ситуацію, стало фізичне і психічне каліцтво сотень тисяч людей. До 1 вересня 1945 року в Україні поставили на облік 710304 інваліди [10].

У 1945 році 58,3% із них потребували різних видів лікування: 63,6% з цієї кількості – стаціонарного (27,4% – хірургічного, 24,9% – фізіотерапевтичного, 21,8% – санаторного). 17,1% інвалідів потребували протезування [11, с. 85–88].

До кінця 1946 року в УРСР було створено 74 спеціалізовані шпиталі або шпиталі зі спеціалізованими відділеннями (на 18,1 тис. ліжок), однак цього було надзвичайно мало для лікування такої кількості інвалідів. Особливо відчутним був дефіцит стаціонарних ліжок у сільській місцевості [11, с. 84–89]. Складною виявилася проблема протезування, яку вдалося розв'язати лише в 1948 році.

Війна стала найважчим випробуванням для дітей та підлітків. Вони масово гинули, хворіли, зазнавали ка-

ліцтв і важких морально-психологічних травм, втрачали батьків та рідних, що також украй негативно позначалося на дитячій та підлітковій психіці. У першому кварталі 1944 року на визволеній території України було взято на облік 67 тис. сиріт (із них 10,2 тис. безпритульних), а в грудні 1944-го – вже 125 тис., до того ж 21 тис. таких дітей і підлітків не мали притулку [12].

Істотно змінився національний склад населення республіки. Згідно з переписом 1959 року (разом із Закарпаттям і Кримом), в УРСР українці становили 76,8% (за переписом 1939-го – 80%), росіяни – 16,9% (до війни – 9,2%), євреї – 2% (5,4%), поляки – 0,9% (1,6%), німці – 0,05% (1,4%) білоруси – 0,7% (0,3%) [13].

Незважаючи на те, що в науковому обігові фігурують статистичні дані, які ілюструють матеріальні збитки України в Другій світовій війні, їх також не можна вважати остаточними. Найчастіше наводиться така статистика, запозичена з 3-го тому видання «Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945: Документы и материалы»: згідно зі звітом Республіканської комісії сприяння роботі Надзвичайній державній комісії зі встановлення й розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам СРСР, УРСР зазнала загальних збитків на суму 285 млрд. руб., із яких 74279 млн. руб. припадало на державні підприємства, установи і громадські організації союзного значення, 210730 млн. руб. – на державні підприємства, громадські організації республіки та місцевого підпорядкування, колгоспи і громадян. Збитки громадян оцінювались у 84,7 млрд. руб.

Однак у звітах обласних комісій наводяться значно вищі дані. Для прикладу, за даними обласної комісії Миколаївщини, сума збитків сягала 15247 млн. руб. (у звіті Республіканської комісії – 6631 млн. руб.), Кам'янець-Подільської – відповідно 18588 млн. і 8274 млн. руб., Житомирської – 21596 млн. і 10945 млн. руб.

За обласними даними, матеріальна шкода, заподіяна громадянам, сягала 128722 млн. руб. (у звіті Республіканської комісії – 84724 млн. руб.).

Автори книжки «Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.» (т. 2) оцінюють загальні втрати у понад 450 млрд. руб., враховуючи додаткові збитки підприємств, установ, громадських організацій союзного значення, подані в республіканському звіті, дані стосовно Волинської, Дрогобицької та Станіславської областей, що не увійшли до нього, невраховані дані про штрафи і неотримані доходи. До того ж поза межами цих розрахунків залишилися дані щодо Закарпаття (1648 млн. руб.) та Криму (14346 млн. руб.)

Оскільки матеріальні втрати УРСР виявились набагато вищими

порівняно з аналогічними показниками інших республік, вони були директивним шляхом знижені до 285 млрд. руб. (загальні збитки СРСР становили 679 млрд. руб.) Отже, на всі інші республіки припадало 394 млрд. руб.

У структурі втрат існують й інші диспропорції. І донині практично всі матеріальні збитки «приписують» окупантам. Однак значна частина обладнання, матеріалів, сільськогосподарської продукції, худоби, тракторів, транспортних засобів була евакуйована в глибокий тил і не повернулася до України, а решта – знищувалась. Оскільки тактика «випаленої землі» в радянській літературі пов'язувалася винятково з гітлерівцями та їхніми союзниками, замовчувалися ті дії радянської влади, які не вкладалися в струнку версію війни, вибудовану ідеологічним апаратом Кремля.

Складно визначити обсяг матеріальних цінностей, знищених та пошкоджених у ході бойових дій усіх учасників збройного протистояння. Та все ж лівова частка матеріальних збитків республіки пов'язана з агресією та окупацією України Вермахом і його союзниками.

Деякі наслідки війни до кінця не подолані й досі. Посттравматичний синдром і донині залишається однією з рис суспільної свідомості громадян сучасної України і визначає їхнє ставлення до жертв Другої світової війни.

Війна лише де-юре завершується підписанням акта про капітуляцію між переможцями й переможеними. Насправді, її інерція ще довго відчуватиметься в суспільстві, що тривалий час перебувало у стані війни, і поступово нівелюється кроками, спрямованими на повернення життя в мирне русло.

Більшовицька верхівка вміло скористалася воєнними звиятками народу, який оголошувався «переможцем». У свідомості громадян різними засобами закріплювалися переконання, які спрямовувалися на легітимізацію і глорифікацію режиму. Однією зі знакових подій стало запровадження

9 травня нового свята – Дня Перемоги. До того найвищим за суспільно-політичним рейтингом вважалось відзначення «Великої Жовтневої соціалістичної революції», що символізувало народження радянської держави.

8 травня 1945 року розпочалося переформатування ієрархії державних свят на користь Дня Перемоги. Керівники держави начебто переконалися, який сильний вплив на москвичів та гостей столиці (зокрема й зарубіжних) справив Парад Перемоги. Цей сценарій Кремль прагнув закласти в щорічний церемоніал 9 травня. Однак справжнього розмаху відзначення цього свята набуло тільки в середині 1960-х років, а також нішній Російській Федерації, де йому надають специфічного політичного й ідеологічного забарвлення.

Натомість інша подія – завершення Другої світової війни – залишилася практично не поміченою. Нині мало хто знає, що Указом Президії Верховної Ради СРСР 3 вересня проголошувалося Святом Перемоги над Японією і неробочим днем, як і 9 травня. Однак жодних більш-менш помітних атракцій з цього приводу у повоєнні роки в Радянському Союзі помічено не було. День Перемоги над Німеччиною цілковито відсунув у затінок завершення Другої світової, а комеморативна політика держави забезпечила йому позиції «наріжного каменя» великого міфу війни. Ніби й не було масштабних операцій Забайкальського і двох Далекосхідних фронтів, Тихоокеанського флоту, Амурської військової флотилії (всього у них було задіяно майже 1 млн. 750 тис. військовослужбовців, зокрема значна кількість українців), боїсних втрат (36456 осіб, із них 12031 – безповоротних) [14], 300 тис. нагороджених орденами й медалями (87 стали Героями Радянського Союзу). До речі, український вимір далекосхідної кампанії та завершальної фази Другої світової війни простежується і в тому, що у складі радянського пред-

ставництва, яке на американському лінкорі «Міссурі» 2 вересня 1945 року підписало акт про капітуляцію Японії, троє з чотирьох осіб були вихідцями з України: очільник делегації генерал К. Дерев'янка (2007 року йому було присвоєно звання Героя України), генерал авіації М. Воронцов та розвідник, фахівець з проблем далекосхідного регіону Б. Одуд.

Одночасно з фіксацією пам'яткових кластерів, що конструювали радянську версію війни, відбувалося «стирання пам'яті» про ворога. Ще 7 жовтня 1943 року нарком внутрішніх справ В. Рясной підписав директиву НКВС УРСР про заходи з прибирання трупів солдатів та офіцерів армії Вермахту, обліку та ліквідації поховань на визволеній території республіки. У п. 4 цього документа вказувалося: «Забезпечити ліквідацію тимчасових кладовищ, там же, де ліквідувати їх тепер неможливо, зняти хрести й написи, зрівняти з землею могили, перепоховати неглибоко зариті трупи і поставити питання перед міськрайрадами про те, щоб були підготовлені ями на скотомогильниках, а з застанням холодної перепоховати трупи з кладовищ на скотомогильники» [15].

Цілкові ймовірно, що таке ставлення до ворожих поховань резонувало з настроями місцевого населення, яке зазнало невимовних страждань від війни та окупації. Однак з погляду цивілізаційно-гуманітарного таку практику важко виправдати.

Та переживання перемоги у виснажливій, сповненій важких випробувань і втрат війні не стало ферментом, що перетворив би народ на моноліт. Звичайно, переважна більшість людей сприймала завершення війни як кінець страждань і горя, можливість повернутися додому, зустріти рідних, відновити звичні ритм життя і середовище, повернути психологічну рівновагу.

Однак багато хто не бажав сприймати повоєнну дійсність як фатальну й об'єктивну реальність, а тлумачив її як нав'язану згори систему, в якій народу в цілому і кожному громадянину зокрема відводилася роль слухняного, керованого виконавця волі партії та її вождя. Значна частина цього ментального протестного елементу, здатна аналізувати й порівнювати ситуацію в СРСР і зарубіжних країнах, дорікала уряду за несправджені сподівання на полегшення податкового тиску, знищення колгоспного «рабства», хронічного дефіциту, байдужості до потреб пересічних громадян, припинення беззаконня.

Про те, що чимало мешканців окупованих гітлерівцями територій не бажали повернення радянської влади, свідчать численні документи спецслужб. Ще на початку 1943 року тимчасовий виконавчач об'єзків наркома внутрішніх справ С. Савченко доповідав М. Хрущову про те, що частина населення Ворошиловградської області недоброзичливо зустрічала частини

Підписання Акту про капітуляцію Японії генералом Макартуром

Червоної армії, які вступали на цю територію. Так, мешканці Кантемирівки заявляли: «...Навіщо ви прийшли? Нам з італійцями добре жилося, вони нас не чіпали». Інші казали: «Дасть Господь, що Червону армію незабаром відгонять, розіб'ють, тоді нам добре заживеться, ми позбавимося від цих більшовиків, збережемо землю й господарюватимемо. Нас німці позбавили від більшовицьких податків і поборів, і ми дихнули вільніше» [16].

Сталінський режим мав специфічні іманентні властивості: з одного боку, він постійно мімікував, дещо змінюючи власний імідж у бік «демократизації», відкритості, соціальної орієнтації тощо; з другого – не відмовлявся від кондичійних, силових засобів управління й мобілізації суспільства в потрібному йому руслі, що балансували між «добровільно-примусовими» (цей оксюморон найкраще передає сутність явища) акціями і державним терором.

Масштаби діяльності органів державної безпеки та внутрішніх справ ілюструють статистичні дані. З доповідної записки про результати оперативної роботи 2-го Управління МДБ УРСР за березень 1946 року постає, що від початку визволення території республіки до березня 1946 року було заарештовано 89769 осіб, зокрема 13190 тих, хто служив у «гестапо», поліції, жандармерії, 76387 «агентів іноземних розвідок», а також «шпигунів, оунівців та упівців», «зрадники Батьківщини» й «пособники ворога» [17]. Динаміка репресій у 1940–50-ті роки простежується в табл. [18].

До таблиці не ввійшли дані про осіб, які були репресовані упродовж 1941–1945 років органами військової контррозвідки СМЕРШ без будь-якого судового вироку. З цих загальносоюзних даних неможливо виокремити «український сегмент», але загальне уявлення про тенденції репресалій вони дають.

Таблиця

Рік	Притягнуто до кримінальної відповідальності	Засуджено	У т. ч. до позбавлення волі	До ВМП
1939	47 422	66 627	56 806	2 601
1940	137 019	75 126	68 316	1 863
1941	209 015	111 384	87 596	23 726
1942	197 329	96 809	78 463	26 510
1943	263 837	82 425	78 315	12 569
1944	104 271	91 526	75 417	3 110
1945	121 674	105 251	86 861	2 308
1946	91 385	105 251	100 282	2 273
1947	77 212	73 714	71 400	898
1948	74 619	72 017	70 993	–
1949	73 359	74 778	63 980	–
1950	59 790	60 908	53 197	468
1951	47 735	55 738	50 061	1 602
1952	18 143	30 307	27 157	1 611
1953	12 675	12 807	11 998	300

Депортація кримських татар

Й. Сталін, не очікуючи завершення війни, вирішив покарати частину мешканців Кримського півострова за співпрацю з німецькими окупантами. Масове «зачищення» регіону відбулося на етнічній основі та на засадах колективної відповідальності. 11 травня 1944 року він підписав Постанову ДКО про депортацію кримських татар. 29 травня того ж року Л. Берія надіслав господарю Кремля листа, в якому викладена доцільність виселення з півострова болгар, вірмен та греків.

Депортація кримських татар (191 тис.), греків, болгар, вірмен (37 тис.) стала першим масовим актом державного терору після окупації [3, с. 574].

Після масових депортацій із Криму Й. Сталін вирішив кардинально змінити етнічний ландшафт півострова. Постановою ДКО від 12 серпня 1944 року «з метою якнайшвидшого освоєння родючих земель, садів та виноградників Криму» було визнано необхідним до 1 жовтня 1944 року переселити туди з РРФСР та УРСР 17 тис. господарств колгоспників

(51 тис. осіб), у тому числі: 3000 господарств із Краснодарського краю, 2000 – зі Ставропольського, по 2000 – з Воронежської, Тамбовської та Ростовської областей, по 1000 – з Орловської, Брянської та Курської, а також 3000 – з УРСР (9 тис. селян). У такий спосіб забезпечувалися домінування російського етнічного компонента на Кримському півострові та його подальша інтенсивна русифікація.

А вже у 1946 році, згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР, Кримська АРСР була перетворена на Кримську область і передана до складу Російської Федерації (цей факт може слугувати прикладом того, як влада задовго до «хрущовського подарунка» Україні у вигляді Криму в 1956 році на свій розсуд змінювала територіально-адміністративний устрій, позбавляючи величезні регіони та їхніх корінних мешканців автономного статусу).

Не зумівши здійснити «цивілізаційний стрибок» (війна перешкодила виходу СРСР на передові індустріальні позиції), більшовицька система внаслідок спустошливих бойових дій, обопільного втілення «тактики випаленої землі», евакуаційних заходів отримала надзвичайно складні стартові позиції для відновлення економічного потенціалу у визволених від противника регіонах. Деякі дослідники вважають, що у середині 1940-х років Радянський Союз перебував на рівні колишньої імперії Романових.

Як індустріалізація 1930-х років, так і ведення війни виявилися успішними не в останню чергу завдяки технологічним запозиченням із Заходу (і найперше зі США). Та навіть ця обставина не дала змоги СРСР піднятися до рівня промислово розвинених країн світу. На переконання М. Харрісона, СРСР залишався слабшим як від колишніх союзників, так і переможених, що ускладнювало його повернення на довоєнну траєкторію [19].

Радянське керівництво не скористалося шансами для виходу на новий рівень економічної конкурентоспроможності. Ще тривала війна, а у Сенаті США дискутувалися можливості

надання Радянському Союзу величезної позики (25 млрд. доларів) для будови економічної та соціальної інфраструктур. У середовищі найвищого більшовицького істеблішменту (Молотов та інші) ці ініціативи заокеанського союзника сприймалися позитивно (звісно, за умови відсутності будь-яких політичних зобов'язань) [20, с. 412]. Але Сталін вирішив по-іншому...

Війна продемонструвала всі сильні й слабкі сторони системи. З одного боку, це здатність до швидкої мобілізації людських і матеріальних ресурсів, максимальна концентрація управлінських важелів в одному центрі, що спрощувало й скорочувало ухвалення стратегічних рішень, сувору відповідальність за їхню реалізацію. З другого – надзвичайно розгалужений по вертикалі й горизонталі апарат, паралелізм і дублювання функцій у деяких його ланках, низька ефективність та виконавська дисципліна, абсолютизація вольових («політичних») рішень, бюрократизація механізмів влади, брак ініціативи, невисокий професійний рівень функціонерів різних ланок тощо.

Перемога у війні кристалізувала ілюзію більшовицьких лідерів про надзвичайний військово-економічний потенціал країни та практично необмежені мобілізаційні ресурси й можливості. Як слушно зауважують аналітики, ці переконання ґрунтувалися на тому, що тоді радянська суспільно-політична та економічна система ще «не вийшла за межі свого історичного часу й мала певний запас міцності» [20, с. 38].

Але на відміну від інших переможців – капіталістичних союзників СРСР по Антигітлерівській коаліції радянська верхівка не змогла відмовитися від «єдиної правильної» теоретичної моделі, що жорстко програвувала вектори суспільного поступу й продовжувала вперто експлуатувати підходи, засновані на тотальному державному диктаті, відмові від ринкових відносин і регуляторів, жорсткій дисципліні й підпорядкуванні нижчих органів вищим, неухильному виконанні директив «згори» в рамках вироблених планів, ігноруванні соціальних інтересів і запитів громадян, уніфікації господарського й суспільно-політичного життя.

Це спричинило консервацію виробленої до війни соціально-економічної доктрини, що в поєднанні з геополітичними амбіціями визначала модель економічної стратегії на повоєнний період. Радянський Союз дав втягнути себе в холодну війну та гонку озброєнь, вже звично відсунувши аграрний сектор і соціальну сферу на периферію.

Маючи всі можливості для глибоких реформ, Кремль обрав шлях, що прирікав його на ізоляцію від інноваційних технологічних та економічних рішень, маргіналізацію та відставання від світових тенденцій суспільного розвитку.

Список використаних джерел

1. Лєгасова Л. Документи з обліку людських військових втрат України в Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах як музейний предмет та об'єкт наукових досліджень. – У кн.: Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення. – К.: Аеростат, 2013. – С. 11.
2. Рибченко Л. Персональний облік людських військових втрат Червоної армії у Великій Вітчизняній війні. – У кн.: Київські адреси сповіщень про загибель. – С. 77.
3. Безсмертя. Книга Пам'яті України. – К., 2000.
4. Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст.: історичні нариси. – С. 589.
5. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993. – С. 455.
6. Марзєєв А. Н. Санитарные последствия разрушения городов Украины в период войны и оккупации 1941–1945 гг. // Медико-санитарные последствия войны и мероприятия по их ликвидации / Труды второй конференции (17–19 декабря 1946 г.). – Т. 1. – М., 1948. – С. 95.
7. Натарадзе А. Г., Качалов С. Ф. Материальный ущерб, причиненный здравоохранению Союза ССР немецко-фашистскими захватчиками в Великую Отечественную войну // Советское здравоохранение. – 1946. – № 3. – С. 10.
8. Буцько О. В. Украина – Польша: миграционные процессы 40-х годов.

– К., 1997. – С. 70; Перковський А. А., Пирожков С. І. Демографічні втрати на родонаселення Української РСР у 40-х рр. // УІЖ. – 1990. – № 2. – С. 18.

9. Перковський А. А., Пирожков С. І. Назв. праця. – С. 17.

10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1840. – Арк. 99.

11. Кононенко І. Ф. Изучение состояния инвалидов Отечественной войны на Украине // Медико-санитарные последствия войны и мероприятия по их ликвидации. – Т. 2. – С. 85–88.

12. Вронська Т. В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.) – К., 1995. – С. 7.

13. Народне господарство Української РСР в 1971 році: Ювілейний щорічник. – К., 1972. – С. 9.

14. Памяти павших. – М., 1995. – С. 103.

15. ГДА МВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 47.

16. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 685. – Арк. 17–18.

17. Пастушенко Т. «Правосуддя» по-радянськи: кваліфікація співпраці з нацистами в СРСР. 1941–1956 рр. // Сторінки воєнної історії України. – К., 2013. – Вип. 16. – С. 132.

18. Лєнєєв В. В. Преступность XX века. – М., 1997. – С. 180.

19. Harrison M. Accounting for War: Soviet production, employment and the defence burden, 1940–1945. Cambridge, 1995. – P. 162–165.

20. История военной стратегии России. – М., 2000.

День

13 вересня – День танкіста

Броня міцна, і танки наші швидкі

Нині День танкіста в Україні святкують щороку в другу неділю вересня. А до 1980-го його відзначали 11 вересня. Свято встановлене на підтримку ініціативи танкобудівників нашої країни й ветеранів танкових військ, а також з метою виховання нових поколінь танкістів Збройних Сил України в найкращих традиціях минулих поколінь.

Уперше воно було встановлене 1946 року на відзначення великих заслуг бронетанкових і механізованих військ у розгромі супротивника під час Другої світової війни, а також за заслуги танкобудівників у оснащенні Збройних Сил бронетанковою технікою.

Танкові й механізовані війська мають стати основою Сухопутних військ нашої держави. Україна – виробник найкращого танка на планеті. Т-84 «Оплот» – єдина броньована машина, що здобула 12 перемог у 12 змодельованих боях, проведених за участю найкращих танків світу. Його боєздатність прирівнюють до можливостей цілої роти солдатів. Не дивно, адже танк має максимальну швидкість серед усіх машин – представників подібного класу – 70 кілометрів на годину, та потужне озброєння – 125-міліметрову гармату й багатощарове бронювання.

Ми докладаємо всіх зусиль, щоб зробити нашу армію найпрофесійнішою у світі. Війна на Сході змінила традиційні підходи до ведення бойових дій. Можливість уражати противника з танків на великих відстанях у ході АТО дає велику перевагу й стає першочерговим завданням для наших танкістів.

Я не відкриваю великої таємниці, коли скажу, що з підготовкою танкістів у нас виникли серйозні проблеми. На передову більшість із них приходять, ледве вміючи водити та стріляти з танків. Крім того, на фронті величезний дефіцит танкістів. Але попри це вони героїчно воюють під Горлівкою, а танковий батальйон Нацгвардії, загартований боями, міцно тримається на передовій. Тож своє професійне свято танкістам доведеться зустрічати в бойових умовах. Побажаємо їм міцного, як броня, здоров'я та якнайшвидшого повернення до мирного життя.

С. Д.